

- (співголова), Баженов А. В. (відп. редактор) та ін. – Кам'янець-Подільський: Абетка, 2010. – С. 653-674.
21. «А.Ж.». Чехівський Володимир // Енциклопедія Українознавства-ІІ. – Львів: НТШ, 2000. – Т. 10. – С. 3738.
 22. Чехівський Володимир Мойсейович // В кн. Верстюк В., Осташко Т. Діячі Української Центральної Ради. Біографічний довідник. – К., б.в., 1998. – С. 181-182.
 23. Бульбенко Ф. Володимир Чехівський / Ф. Бульбенко // Нові дні (США). – 1971. – березень.
 24. Бульбенко Ф. Олена Володимирівна Чехівська / Ф. Бульбенко // Свобода. – 1970. – 6-9 травня.
 25. Відкриття Кам'янець-Подільського народного університету // Народна Воля. – 1919. – 4 листопада.
 26. Грищенко А. Перший прем'єр Директорії / А. Грищенко // Урядовий кур'єр. – 2004. – № 223. – 23 листопада.
 27. Завальнюк К. Благовісник / К. Завальнюк // Вінниччина. – 2001. – 31 серпня.
 28. Нечаєв О. Перший голова уряду України / О. Нечаєв // Урядовий кур'єр. – 2000. – № 152. – 19 серпня.
 29. Український народний університет в Кам'янці (огляд діяльності за академічний рік 1919/20) // Слово. – 1920. – 14 листопада.
 30. Черкасов Олександр. Острів тортур і смерті: одна людина – одна людина / Олександр Черкасов // Українська газета П'юс. – 2008. – 41. – 20-26.11. – С. 15.

Pedagogical activity of the head of Directorate government Volodymyr Chehivskiy (1876-1937) is shortly observed in the article and his autobiography written by himself personally on the 5th of January in 1921 during his staying in Vinnytsya and refund in funds of Statual archives of the region of Vinnytsya is represented.

Key words: head of the government, tutor, Volodymyr Chehivskiy, Podillya.

Отримано: 30.06.2010

УДК 94(477):321.02.«1917/1952»

В. Яблонський

ІСАК МАЗЕПА В «ОГНІ Й БУРІ РЕВОЛЮЦІЇ» ТА ЕМІГРАЦІЇ

В статті розглядається політична та державна діяльність Ісака Мазепи доби Українських визвольних змагань 1917-1920 рр. та періоду перебування в еміграції, аналізуються його політичні погляди. Особлива увага приділяється процесу створення та діяльності еміграційних державно-політичних інституцій у др. пол. 40-х – поч. 50-х рр. XX ст.

Ключові слова: Ісак Мазепа, УНР, Державний центр УНР в екзилі, Виконний орган.

Парламентарій, міністр, голова уряду, учений, професор, кавалер ордену Лицаря Залізного Хреста, носій цілої низки особистих моральних чеснот... На перший погляд, так може бути охарактеризований респектабельний державний діяч процвітаючої країни. Однак ці слова можна беззастережно віднести і до Ісака Прохоровича Мазепи. Його посади й титули стосуються періоду революції в Україні та непростого життя політичного емігранта. Ім'я цієї людини мало що говорить пересічному українцю, хоча на його книгах визріло ціле покоління сучасних істориків, що досліджують період визвольних змагань 1917-1920 рр. І. Мазепа, який був із зрозумілих причин незраним в Україні за радянських часів, по суті, й зараз залишається (якщо не брати до уваги нечисленні довідкові видання та наукові публікації) [4, 7, 8, 9, 10, 11] практично невідомим широкому загалу.

Ісак Мазепа народився 16 серпня 1884 р. у містечку Костобобер Новгород-Сіверського повіту Чернігівської губернії. Як згадував його близький товариш і біограф Панас Феденко, «батько його – Прохор Мазепа – був працюючий, солідний хлібороб, твердої вдачі і, за сло-

вами його сина, Ісаака Мазепи, мав міцне здоров'я. В родині Прохора Мазепи був патріархальний «режим».

Ісаак Мазепа був другим сином у сім'ї. Старший його брат – Карпо – лишився з батьком на господарстві, третій син – Каленик, виемігрував в Америку ще перед I світовою війною... Також сестер мав І. П. Мазепа та другого молодшого брата, що був юристом. Їх доля невідома» [11, с. 5].

Освіту Ісаак здобував у Новгород-Сіверській духовній школі (бурсі). Дає продовжив навчання в Чернігівській духовній семінарії, яка остаточно відбила у молодого семінариста бажання стати священником. Не дивлячись на те, що перевестись із клерикального до світського навчального закладу у Росії було досить важко, Мазепі вдалося вступити на природничий факультет Петербурзького університету.

Тут упродовж 1904-1910 рр. разом із академічними знаннями він досить швидко опановує політичну науку: спочатку в близькому до РУП «Українському літературно-вокально-музичному товаристві», наприкінці 1905 р. – в УСДРП, пізніше – у «Громаді». Ставши в юності соціалістом, І. Мазепа ним і залишився на все життя. Але до політичних переконань нашого героя ми ще згодом повернемося. Зараз лише наголосимо на унікальності атмосфери, що панувала серед української громади в Петербурзі у 1905-1907 рр. й не змінилася навіть під час післяреволюційної реакції. Набуті знання, особисті контакти, сформовані політичні погляди молодих інтелектуалів давали можливість застосувати їх на практиці.

Повернувся І. Мазепа в Україну, на Катеринославщину, разом із молодою дружиною Наталією Сінгалевич, донькою Кам'янець-Подільського священика, випускницею жіночого медичного інституту в Петербурзі. Тут принагідно буде зауважити, що значно пізніше у 1919-1920 рр., доля зіграла з подружжям злий жарт: у той час, коли І. Мазепа перебував у Кам'янці-Подільському, дружина з двома доньками залишалася у Катеринославі, звідки І. Мазепа делегатом Трудового Конгресу виїхав до Києва, щоб вже ніколи туди не повернутися. Сім'я возз'єдналася лише влітку 1921 р. у Львові.

З початком Лютневої революції І. Мазепа став активним її учасником: поновив своє членство в УСДРП, був обраний до Катеринославської міської думи та Катеринославської ради робітничих і селянських депутатів. За Гетьманату він – співредактор газети «Наша справа».

Трудовий Конгрес та VI з'їзд УСДРП стали для провінційного політичного діяча прологом до діяльності у великій політиці. Принциповість і наполегливість в обстоюванні своїх поглядів й переконань несподівано вразила політичних опонентів І. Мазепи й надто не «в'язалася» із його зовнішнім образом. Інколи близькі товариші, натакаючи на зовнішність, жартома називали його «повітовим писарем», а його дружина у 1920 р. була здивована не менше: «Невже Ісаак може бути міністром?»

Київські події січня 1919 р. досить детально описані І. Мазепою [9, с. 6-608]. відзначимо лише особисту позицію І. Мазепи у питаннях «радянства» та «трудового принципу». VI з'їзд став тим форумом, на якому проблема ставлення есдеків до більшовизму активно дискутувалася. Невелика частина делегатів з'їзду майже беззастережно підтримувала послідовників Леніна. Інші, а до них належав В. Винниченко, намагались через «збільшовичення» мас і якоюсь мірою через власне «збільшовичення», зберегти УНР. Ті ж, чим лідером став І. Мазепа, обстоювали принципи демократії і загального виборчого права й врешті-решт виявилися найбільш переконливими.

Активність І. Мазепи, а він кілька разів брав слово з цього питання, вплинула й на В. Винниченка. Останній наприкінці з'їзду виступив з блискучою промовою на підтримку демократичних перетворень, яка стала прикрою несподіванкою для фракції «незалежних». П. Феденко, як учасник тих подій, згадував: «...підбіг до Винниченка Мих. Авдієнко:

«Володимире Кириловичу, що ж ви наговорили? Та це ж зовсім не те, що я чув від вас ще зовсім недавно». Ага, так і ти, Михайле, проти мене! – вигукнув Винниченко: «Це й ти за совети?!» [11, с. 54].

Але якщо однопартійців можна було переконати у правоті своїх поглядів, то зупинити «заряджений» радикальними ідеями Трудовий Конгрес новообраному ЦК й сорока депутатам-есдекам було досить складно. Робота велася і на засіданнях, і в кулуарах. І. Мазепа та його однодумці, загартовані партійними дискусіями, переконували депутатів, які вагались: переважна більшість селянсько-робітничого населення України після запровадження загального виборчого права не допустить до влади «поміщиків і капіталістів». А позбавляти виборчого права хоч би й невелику частину населення недемократично і недоцільно, «розмитий» трудовий принцип призведе до зловживань. Отже, нечисельній, але добре згуртованій фракції соціал-демократів за підтримки делегатів від ЗОУНР вдалося вивести селянських депутатів з-під впливу есерів. Якщо в підсумкових документах Конгресу ми ще можемо зустріти риторичку, близьку до ідеології «трудового принципу», то це не більше ніж спроба утримати його прихильників від радикальних кроків. В.Винниченко у своїх спогадах пише, що «резольції, розуміється, було винесено такі, на яких сторгувались есдеки і есери» [5, с. 243], але жодним чином не згадує про свою антибільшовицьку і антирадянську позицію ні на з'їзді, ні на Конгресі, оскільки вона дисонувала з прорадянським тоном цих мемуарів.

Ми так детально зупинилися на цих питаннях, щоб не погодитись із тими дослідниками, які визначають Директорію УНР як виключно пробільшовицький режим. Якраз Трудовий Конгрес послужив відправною точкою для руху УНР до загального виборчого права. Трудовий Конгрес, який відбувся за умов найбільшої популярності «трудового принципу», зумів задекларувати демократичні принципи. В його Універсалі йшлося про те, що «в цілях закріплення демократичного ладу правительством Української Народньої Республіки, разом з комісіями (Конгресу – В. Я.), має підготувати закон для виборів Всенароднього Парляменту Незалежної Соборної Української Республіки» [6]. До парламентаризму, задекларованого 12 серпня 1919 р., уряд УНР йшов сім місяців в умовах постійних військових дій, переїздів і кількарізкових змін урядових кабінетів. І заслуга І. Мазепи як чільного діяча Конгресу, міністра внутрішніх справ, а згодом і прем'єра, у цьому незаперечна.

На час Мазепиною прем'єрства припали доленосні події для Директорії УНР – здобуття і втрата Києва, листопадова катастрофа та перший Зимовий похід. Особливо варто відзначити його рішення залишитися в Україні при діючій армії і стати «воюючим» прем'єром. Цей етап урядової діяльності був для І. Мазепи досить непростим: формально він залишався главою Ради Народних Міністрів, але був позбавлений реального впливу. Підписавши українсько-польський договір, С. Петлюра і А. Лівицький поставили другу особу в державі перед фактом, що відбувся. Очевидно, що І. Мазепа, із його небажанням йти на компроміси у світоглядних питаннях, ставав непотрібним у ході переговорів із польським урядом і фактично був усунутий від цього процесу.

Навесні 1920 р. він вагався і щодо своєї участі в уряді. Лише за наполяганням військових, насамперед М. Омеляновича-Павленка та Ю. Тютюнника, І. Мазепа погодився «символізувати» спадкоємність політики українських урядів. Проте, пробувши на посаді міністра земельних справ до 23 червня 1920 р., він вдається до відставки. Приводом до цього кроку стає рішення уряду про продаж міських і державних земель з метою поліпшення фінансових справ УНР.

Не зважаючи на подальше дистанціювання від українського уряду, екс-прем'єр не став зводити особисті рахунки з опонентами. А такі нагоди траплялися. Так, восени 1920 р. серед вищого армійського команду-

вання стали панувати антипетлюрівські настрої: на Головного отамана вищі військовики перекладали одноосібну відповідальність за поразку та намагалися перебрати цивільну владу [16, с. 245-247]. І. Мазепа, маючи прекрасні особисті стосунки із генералітетом, доводив хибність таких поглядів, застерігаючи військових від втручання в політику.

Наприкінці 1921 р. Мазепа оселяється у Львові, працює в бібліотеці НТШ над книгою «Большевизм і окупація України», товаришує із В. Стефаником, Р. Ярославичем та М. Ганкевичем. Разом з П. Феденком та О. Безпалком (з останнім він близько зійшовся у січні 1919 р., коли західноукраїнські соціал-демократи увійшли до УСДРП) редагує місячник «Соціалістична думка», бере участь у засіданнях першого еміграційного передпарламенту у Тарнові – Раді Республіки.

Тим часом, на фоні загострення протистояння між українським населенням та польською окупаційною владою, ставлення польського уряду до українців – політичних емігрантів погіршувалось. Врешті-решт під час підготовки однієї із закордонних подорожей польський уряд видав І. Мазепі візу, яка не дозволяла повертатися на територію Польщі.

З березня 1923 р. І. Мазепа оселяється в Празі. Працевлаштувалася лише дружина, і сім'я змушена була жити на зарплатню наукового працівника бактеріологічного інституту. Глава родини змушений був перебрати на себе домашнє господарство і тільки надвечір з'являлася можливість працювати в бібліотеці. Лише за кілька років екс-прем'єру вдалося влаштуватися на посаду бібліотекаря в Українській господарській академії в Подєбрадах. 1927 р. І. Мазепа стає доцентом, а пізніше – професором академії та українського інституту соціології. Життя в провінційному містечку унеможливило активну політичну працю та обмежувало стосунки з родиною, яка мешкала в Празі.

За таких умов І. Мазепа зосередився на діяльності УСДРП (власне т. зв. «закордонної делегації», яка репрезентувала партію). Він обстоює права українців у міжнародному соціалістичному русі та публікується в пресі. Будучи активним учасником конгресів (1923, 1926 і 1928 рр.) та членом Виконкому Соцінтерну, І. Мазепа став співавтором резолюції Марсельського конгресу про вимогу виведення радянських окупаційних військ із території України, Грузії та Вірменії. Ці події знаходили відображення у неперіодичному виданні «Соціалдемократ», яке виходило у Чехословаччині й дописувачами якого були практично усі чільні українські соціал-демократи: І. Мазепа, В. Старосольський, О. Безпалко, Б. Маргос, П. Феденко, С. Гольдман та інші.

Убивство С. Петлюри стало рубіжною подією в житті української еміграції. Для одних політиків це вилізло у потребу подальшої консолідації, оскільки прийшло розуміння значної втрати: для інших, у кого були певні застереження щодо особи С. Петлюри, знімалися перепони для діяльності в Державному центрі.

ЦК УСДРП, не маючи сумніву щодо справжнього авторства організаторів убивства, засудив політику більшовицької Росії окремою заявою-зверненням до світового співтовариства. У документі висловлювався протест проти спроб «сіяти ворожнечу між народами і так зміцнити комуністичну диктатуру».

І. Мазепа, оцінюючи вплив преси на формування громадської думки, зазначав: «Мені здається, що начитавшись цих «інформацій» про «погромника Петлюру», міг би знайтися інший, навіть не агент Москви, що риньшав б на замах. Це ж масова сугестія!» [11, с. 114].

Пізніше, працюючи над книгою «Україна в огні і бурі революції», І. Мазепа на основі зібраних документів написав розділ про українсько-єврейські стосунки в добу УНР. Однак, коли це видання готувалося до друку, а згадані події, нагадаємо, відбувалися під час нацистської окупації у Празі, німецька цензура заборонила друкувати цей розділ. Вже

тоді автор передав копії даного розділу та інших матеріалів одному із своїх приятелів-чехів на зберігання. А оригінал, на жаль, був залишений І. Мазепою у Празі при переїзді до Німеччини 1945 р. Не виключено, що якісь із цих, безперечно цікавих матеріалів, ще збереглися і віднайдення їх уможливить перевидання повного тексту роботи.

Менше ніж через чотири роки після Паризького процесу невгамовна діяльність радянських спецслужб безпосередньо торкнулася й І. Мазепи. Він «став членом Спілки Визволення України» в еміграції. Очевидно, що перемогою шляхом різноманітних маніпуляцій у Паризькому суді присяжних, наштовхнула організаторів убивства Голови Директорії на думку про доцільність організації подібного дійства на території УРСР. Таким чином, з'явилася «законна» можливість фізичного усунення цілої низки українських громадських діячів – активних учасників подій 1917-1920 рр., тим більше, що контрольованість радянського «правосуддя» не ставилася під сумнів. Вже сам факт зарахування низки еміграційних діячів до СВУ давав додаткові аргументи останнім щодо сфабрикованості Харківського судового процесу. А наявність у «закордонному» списку політичних антагоністів – соціал-демократа І. Мазепи та правого Д. Дорошенка – лише підтверджувала замовний характер обвинувачень щодо членів міфичної організації.

Особливо згучальними для І. Мазепи були заочні звинувачення у тому, що нібито його участь в СВУ була зумовлена бажанням за допомогою іноземної інтервенції повалити більшовицьку владу в Україні. Спеціального заявою він намагається спростувати наклепи: «Ніколи українська соціал-демократія, ні ми персонально ніякої участі не брали у підготовчих нарадах для створення цих організацій і не були також членами цих організацій, як «Спілка визволення України», «Братство Української Державності» і т. ін., що фігурують в акті обвинувачення і на суді в Харкові». Далі в заяві наголошується, що «основною засадою національно-визвольної боротьби української соціал-демократії протягом цієї революції було й є: утворення Незалежної Демократичної України шляхом орієнтації на власні сили, руками й зусиллями самого українського народу» [13].

Сам того не підозрюючи, включившись у полеміку на сторінках преси із «громадським обвинувачувачем» П. Любченком, І. Мазепа дає лише додаткові «докази» радянському «правосуддю». Ця полеміка виглядала досить дивно: П. Любченко апелював під час допиту на процесі до вирваних із контексту фраз заяви ЦК УСДРП, заперечувати ці уривки змушені були й підсудні... Наступна заява ЦК УСДРП ставила крапку в цій «дискусії», тим більше, що спростувати її було досить важко: «Після нашої першої заяви можна було б не робити ніякого дальшого спростування, коли б теперішній так зв. суд в Харкові був дійсно судом та старався встановити правдиво факти. В дійсності цей суд ховає правду від суспільства і накидає своїм тероризованим жертвам свої вигадані, фантастичні, фальшиві «факти» щоб дезорієнтувати українські маси і таким способом продовжити своє панування на Україні. Завдання більшовицької влади в цім процесі полягає в тім, щоб за всяку ціну морально і політично знищити не тільки тих, хто сьогодні сидить на лаві обжаюваних, але й всіх інших українських громадських діячів, яких ця влада вважає за своїх небезпечних противників» [14].

1930 р. став непростим і для українців Східної Галичини та Волині. Польський уряд напередодні виборів здійснив цілу низку каральних операцій проти мирного українського населення. Справа «паціфікації» розглядалася спеціальною комісією Ліги Націй і була засуджена світовим співтовариством. Плодами політики «паціфікації», яка здійснювалася колишнім союзником УНР Й. Пілсудським, поспішили скористатися країні політичні сили. І українські націоналісти, і радянські більшовики закликали до подальшого розвитку «революційної ситуації». Українська

військова організація (УВО) взяла на себе відповідальність за організацію актів непокори й закликала до їх продовження. Практично до того ж закликав і друкований орган ЦК КП(б)У, [12] хоча до цього часу більшовики утримувалися від пропаганди подібної тактики.

«Хто має очі, нехай читає, – писав І. Мазепа. – Коли один ворог України радить нам якраз тактику підпалів та саботажів, коли, з другого боку, польський фашизм використав саботажі для себе, то над цим треба спинитися й подумати «македонствуючим» [15]. «Македонствуючими» І. Мазепа називав провідників ОУН за тактику, подібну до тактики македонських революціонерів, коли ті вдавалися до невинуватених жертв серед мирного населення.

Не сприймаючи ідей українського інтегрального націоналізму, які він ототожнював із фашизмом, І. Мазепа критикував ОУН також за «бланкізм та бакунізм» у практичній тактиці – «розпалювання революційного кипіння у краю», яке мало б привести до перемоги національної революції. Разом з тим, І. Мазепа був свідомий того, що він та його однодумці з УСДРП були не в змозі зупинити зростаючої популярності нових ідей, які несла ОУН серед українського громадянства.

У меморандумі УСДРП до секретаріату Соцінтерну від 24 лютого 1936 р. говорилося: «Українська соціалдемократія є того погляду, що всякі прогнози щодо воєнного конфлікту..., не можна вкласти в одну формулу – «фашизм проти демократії», «капіталізм проти соціалізму» або «реакція проти революції»... Ми переконані, що в разі нової війни демократичні режими виявлять більшу стабільність ніж диктатури фашистського чи большевицького типу. Беручи до уваги всякі можливості, ми... не сміємо ставити перед народними масами дилеми – режим фашистський або большевизм – і вважати, що демократичний шлях до соціалізму неможливий» [11, с. 130].

Останні передвоєнні роки видалися для І. Мазепа досить важкими і в матеріальному відношенні. Заощаджень практично не було, заробітна платня та гонорари за публікації і роботи формували невеличкий сімейний та «партійний» бюджети. Очевидно, справи пішли б на краще, якби І. Мазепа став громадянином Чехословаччини. До цього закликав і голова Сенату ЧСР, його особистий приятель Франтішек Соукуп, наголошуючи та тому, що зміна громадянства матиме лише формальне значення. Однак колишній прем'єр УНР не міг погодитися на такий крок – це б значно обмежило можливість політичної діяльності його як українського політика. І навіть коли 1936 р. керівництво Чехословацького державного санітарного інституту, де працював Наталя Мазепа, поставило перед нею та її родиною умову набуття чехословацького громадянства як єдину можливість збереження працевлаштування, – І. Мазепа мусив формально розлучитися з дружиною.

Друга світова війна застала І. Мазепа в окупованій німецькими військами Празі. Окупаційний режим спонукав до припинення відкритої політичної діяльності й переходу на напівлегальне становище. Основним завданням І. Мазепа в ці роки стало видання «України в огні і бурі революції» та написання «Підстав нашого відродження». Працюючи над цим своїм останнім твором, він почав досить скрупульозно вивчати історичні праці та пам'ятки української політико-правової думки: «Конституцію» П. Орлика, роботи М. Драгоманова, Є. Маланюка, Д. Донцова, В. Липинського, італійського соціолога В. Паретто та ін.

У вересні 1945 р. І. Мазепа переїжджає до міста Аутсбург, де, незважаючи на прогресуючу хворобу, продовжує працювати над рукописами і активно включається у політичне життя. Перші повоєнні роки майже для всієї української еміграції були позначені прагненням створити єдиний державний центр. Було вирішено скликати еміграційний передпарламент – Українську Національну Раду (УНРад), до складу якого увійшли б

усі еміграційні політичні партії державницького спрямування. Для цього була створена підготовча комісія, головою якої став І. Мазепа.

Перше засідання комісії відбулося 23 травня 1947 р. Запрошення до участі в роботі комісії отримали усі політичні сили, в тому числі опозиційні: обидві частини ОУН – мельниківці і бандерівці – та Союз гетьманців-державників (СГД). І якщо на взаєминах закордонної делегації УСДРП та ОУН ми вже зупинялися, то ставлення І. Мазепа до СГД та гетьманських прав родини Скоропадських на владу в Україні заслуговує на більш детальне висвітлення. Лідер есдеків був переконаний: «Павло Скоропадський, «гетьман» з німецької ласки, навіть формально зрікся своєї влади в грудні 1918 року. На еміграції його «оживив» В'ячеслав Липинський, проголосивши П. Скоропадського «дідичним гетьманом» України. За цією методою, кожна українська партія може проголосити свого «дідичного монарха». Але весь трагікомізм є в тім, що й сам В. Липинський розчарувався в своїм кандидаті на «булаву» і відрікся у вересні 1930 р. від Павла Скоропадського. ...Коли «гетьманці» вважають, що родина Гітлерового пенсиса може мати «права» на владу в Україні, це їх партійна справа. Але ніхто не сміє накидати ніяких «дідичних монархів» чи «вождів» українському народові» [11, с. 140-141]. Такий стиль спілкування залишав мало шансів для політичного порозуміння. Гетьманці не поспішали долучитися до роботи в комісії.

Однак, критика І. Мазепою своїх політичних опонентів не переросла в жодні організаційні обмеження участі СГД чи ОУН в роботі комісії. Навпаки, у жовтні 1947 р., після створення проекту статуту УНРади, найстарішому члену комісії С. Барану було доручено у приватному порядку ще раз зв'язатися з гетьманцями для налагодження реальної співпраці. Результатом листування з Данилом Скоропадським став візит представників СГД до комісії у лютому 1948 р. Умови, висунуті гетьманцями, були заздалегідь неприйнятними для інших політичних сил: УНРада, мала стати лише координаційним центром політичних сил на еміграції, керівництво Державним центром УНР мало здійснюватися колегіально (заперечувалася посада Президента УНР) і висувалося категоричне несприйняття самої назви «УНР». Отже СГД, не дивлячись на зусилля організаторів, так і не взяв участі в роботі підготовчої комісії та УНРади.

На повторне запрошення до участі в роботі комісії 18 листопада 1947 р. відгукнулася ОУН(м), а з березня 1948 р. ОУН(р) під проводом С. Бандери також долучилася до обговорення проекту статуту УНРади. Участь у роботі комісії, однак, не заважала ОУН(р) провадити досить жорстку, антиунрадівську кампанію у підконтрольній пресі.

Після завершення роботи над статутом, який у вигляді «Тимчасового закону від 10 червня 1948 р. про реорганізацію Державного центру», був підписаний Президентом УНР А. Лівіцьким, комісія обговорила регламент першої сесії УНРади й виготовила проект відозви сесії. 15 липня 1948 р. вона завершила свою роботу.

На першій сесії Національної Ради було обрано керівні органи Державного Центру: Президію УНРади та Виконний орган. Необхідно зазначити, що з огляду на еміграційне становище, яке зумовлювало напівлегальну діяльність ДЦ УНР на іноземній території, замість назви «Уряд» було вирішено послуговуватися назвою «Виконний орган». З цього приводу 1 грудня 1948 р. було ухвалене спеціальне урядове рішення, що «до моменту, в якому Уряд УНР зможе виступати під властивою назвою, він уживатиме в усіх своїх виступах, як перед зовнішнім так і перед внутрішнім світом назви «Виконний Орган» [1, арк. 37].

Кандидатура І. Мазепа як керівника Виконного органу була поза конкуренцією. І, очевидно, справа тут не тільки у тому, що він був легітимним прем'єром УНР. І. Мазепа користувався великим авторитетом серед українських політиків за принциповість у своїх політичних поглядах: він однаково критично ставився до діяльності еміграційного Державного центру і до інших політичних організацій у міжвоєнній

період. Його популярність зросла й під час роботи вищезгаданої комісії, де у досить непростих умовах вдалося узгодити позиції усіх (за винятком СГД) політичних груп, які діяли на еміграції.

Не зрадив він собі й на останній своїй посаді голови еміграційного уряду. В момент вступу на посаду він наголошував: «В ухваленій декларації Національної Ради сказано, що Національна Рада і її Виконний Орган повинні працювати для відновлення Соборної Незалежної України з демократичною владою. Ми мусимо працювати для створення міцної єдності та організації наших національних сил на демократичній основі. Ми потребуємо єдності органічної, що дає кожній громадській і політичній групі можливість виявити свої особливі риси, бо така єдність не перешкоджає вільному розвитку сил нації» [3, с. 16].

Як і в часи свого першого прем'єрства, І. Мазепа закликає до орієнтації на власні сили, розуміючи однак, що світ за минулі тридцять років став більш «тіснішим» і взаємозалежнішим: «Наша визвольна справа буде на добрій дорозі тоді, коли вона буде мати політичне і моральне довіря в демократичному світі. Світ визнає і поставиться прихильно до такого руху, який покаже свою політичну зрілість. ... При всій важливості зовнішніх чинників, з якими мусимо числитися, все таки наше перше завдання – це організація своїх власних сил» [3, с. 16].

Упорядкування «внутрішніх сил» давалося досить нелегко. Перші місяці організаційного становлення урядовці працювали без матеріальних засобів та апарату. Голова Виконного органу та керівники ресортів (міністри) не отримували, за висловом І. Мазепа, «ані сотика» за свою працю – уряд функціонував «по мірі спроможностей» кожного з його членів, в умовах «демократичної» критики опонентів.

Проте, вже сам факт об'єднання українських політичних сил став подією, незрівнянно вагомішою для українського середовища, еміграційних урядів інших народів і світового співтовариства, ніж внутрішні дискусії політиків.

Виконний орган через ресорт закордонних справ розпочав роботу за кількома напрямками: привернення уваги міжнародного співтовариства та урядів демократичних держав до української проблеми і встановлення контактів з екзильними політичними центрами інших народів. Упродовж року ресортом були призначені уповноважені представники в низці країн. Спеціальними «комунікатами» уряд інформував провідні газети та інформантства про український визвольний рух, діяльність ДЦ та становище в Україні. Було зав'язане листування із впливовими англійськими та американськими політиками, представниками культурної еліти Заходу. І. Мазепа, як керівник зовнішньополітичного напрямку, приділяв багато уваги встановленню контактів та координації спільної діяльності з еміграційними державними центрами балтійців, поляків, білорусів, грузинів та ін.

Спостерігаючи європейські інтеграційні процеси кінця 40-х – початку 50-х рр. ДЦ УНР в екзилі розгорнув активну зовнішньополітичну діяльність, намагаючись продемонструвати історичну приналежність України до Європи. Оскільки еміграційні уряди не могли бути суб'єктом цього процесу, Виконний орган взаємодіяв з європейськими політичними партіями та окремими діячами. Важливим напрямом цієї діяльності була співпраця окремих українських політичних груп із європейськими інституціями, зокрема із Соціалістичним та Ліберальним інтернаціоналами.

Розуміючи усю складність цього процесу, І. Мазепа не абсолютизував його важливості у загальноукраїнському визвольному русі. Так, на другій сесії УНРади він зазначав: «Працюючи на вклученням України до Європейського Руху, ми не робимо собі з цього якоїсь універсальної програми. Ми дивимось на це лише як на частину своєї визвольної акції, як на один із способів для здобуття вже тепер певних позицій на міжнародньому форумі в наших змаганнях за волю України» [2, арк. 11].

Вік, напружений режим роботи та незаможне існування призвели до значного погіршення його загального фізичного стану. У 1949 та 1951 рр. І. Мазепа переніс кілька операцій, однак це не дало йому повного одужання. Він, тим не менше, здійснював керівництво урядом, упорядковував урядові та власні архіви.

Помер Ісаак Мазепа 18 березня 1952 р. і похований на Північному кладовищі Аугсбурга. Політик, який уникав своїх публічних ювілейних святкувань, публікацій і фотографій у пресі за життя, у своєму заповіті попросив утриматися від промов на його честь під час прощальної церемонії.

Незадовго до смерті, у 1950 р., об'єднавши в Українській соціалістичній партії розрізаних прихильників соціалістичних поглядів, І. Мазепа із соратниками залишилися єдиними репрезентантами лівих ідей серед еміграційної політичної палітри. «Україні вистачило б мати дві або три добре зорганізовані демократичні партії, – говорив І. Мазепа. – Наші партійні групи, що між собою часто нічим не відрізняються окрім імен своїх провідників, – це карикатура на політику, ... у нас кожна майже партія починає «історію України» від себе...» Соціалістичні ідеї, які сповідував І. Мазепа і якими йому іноді дорікали політичні опоненти, були ідеями європейської соціал-демократії. Принциповий противник радянського «соціалізму», І. Мазепа був переконаний, що після відновлення демократичного ладу в Україні та вільного волевиявлення народу прийде і «демократія господарська». Ці перетворення мали б привести Україну до об'єднаної Європи, свідком становлення якої він був.

Список використаних джерел:

1. ЦДАВО України. – Ф. 5235. – Оп. 1. – Спр. 1. – Арк. 37.
2. ЦДАВО України. – Ф. 5235. – Оп. 1. – Спр. 5. – Арк. 11.
3. Українська Національна Рада: Документи, матеріали, статті, інформації. – Лондон: 1949. – С. 16.
4. Васьковський Р. Ю. Ісаак Мазепа в політичному житті Катеринославщини доби українських визвольних змагань / Р. Ю. Васьковський, А. І. Голуб // Історія та культура Подніпров'я. – Дніпропетровськ, 1998. – С. 139-144.
5. Винниченко В. Відродження нації. – Ч. 3. / Володимир Винниченко. – К.: Політвидав, 1990. – С. 243.
6. Вістник Української Народньої Республіки. – 1919. – 7 лютого.
7. Лозовий В. С. Ісаак Мазепа – український політичний діяч, історіограф Кам'янецької доби Директорії УНР / В. С. Лозовий // Наук. праці Кам.-Поділ. держ. пед. ун-ту. Іст. науки. – Т. 8 (10). – Кам'янець-Подільський, 2001. – С. 340-350.
8. Мазепа Ісаак Прохорович // Уряди України у XX ст. – К.: Наук. думка, 2001. – С. 174-180.
9. Мазепа І. Україна в огні й бурі революції // [Авт. передм. В. М. Яблонський]. – К.: Темпора, 2003. – С. 5-23.
10. Українська ідея. Постаті на тлі революції / НАН України. Ін-т нац. Відносин і політології тв ін.; Редкол.: І. Ф. Курас, Ю. В. Сиволюб, В. Ф. Солдатенко та ін. – К., 1994. – 526 с.
11. Феденко П. Ісаак Мазепа. Борець за волю України. – Лондон: Наше слово, 1954. – 228 с.
12. Більшовик України. – 1930. – Ч. 22.
13. Діло. – 1930. – 25 березня.
14. Діло. – 1930. – 9 квітня.
15. Соціал-демократ. – 1931. – Ч. 8.
16. Jan Jacek Bruzki. Petlurowscy. Centrum panstwowe Ukrainskiej Republiki Ludowej na wychodźstwie (1919-1924) – С.245-247.

In the article political and state activity of I.Mazepi is examined days of the Ukrainian liberation competitions 1917-1920 and to the period of stay in emigration, analysed him political looks. The special attention is spared the process of creation and activity of emigrant state political institutes in 40th-50th XX item

Key words: I.Mazepa, UNR, State center of UNR, Vikonniy organ.

Отримано: 23.04.2010